

بازخوانی آرایه‌های نظام بصری در بافت تاریخی بوشهر (با تأکید بر رویکرد ذهنی)

پویا دولابی* - استادیار دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه خلیج فارس، بوشهر، ایران.
زهره شاعری - دانشجوی کارشناسی ارشد معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد بوشهر، بوشهر، ایران.
اقدس حاجب‌زاده - دانشجوی کارشناسی ارشد طراحی شهری، دانشگاه پیام‌نور تهران شرق، تهران، ایران.

چکیده

موضوع کیفیت بصری بافت‌های تاریخی یکی از نقاط تمرکز پژوهش‌های اخیر طراحی شهری بوده و تلاش در جهت ایجاد فضایی که رضایت شهروندان را در وجوه مختلف جلب نماید، به عنوان یکی از راهبردهای اصلی پروژه‌های طراحی شهری مطرح شده است. این نوشتار به تحلیل موضوع نظام بصری به وسیله معیارهای سنجش و ارزیابی در بافت تاریخی بوشهر پرداخته است. این ارزیابی بر پایه رویکرد ذهنی در فضا شکل گرفته است و به نظر می‌رسد به عنوان روشی جهت بازخوانی آرایه‌های نظام بصری، می‌تواند در طراحی شهری مورد استفاده قرار گیرد. رویکرد این پژوهش، ارائه نوعی روش‌شناسی در ارزیابی منظر، بر پایه مطالعه و تحلیل محتوایی ادبیات طراحی شهری و معماری در این زمینه می‌باشد که چارچوبی را جهت سنجش آرایه‌های بصری متفاوت، در بافت‌های تاریخی براساس تصویر ذهنی به وسیله تحلیل‌های تصویری و توصیفی ارائه می‌نماید. اگرچه این نوشتار به دنبال اثبات فرضیه خاصی نیست؛ اما به‌منظور بازشناخت آرایه‌های تأثیرگذار در نظام بصری بافت‌های تاریخی از فرضیه‌هایی بهره برده است ابتدا اینکه به نظر می‌رسد آرایه‌های نظام بصری در محلات بافت تاریخی شهر، تأثیری قابل توجه بر کالبد، عملکرد و معنای این حوزه‌ها دارند. دوم اینکه به نظر می‌رسد ساماندهی آرایه‌های نظام بصری در محلات تاریخی شهر، موجبات کارایی بهتر این حوزه‌ها را فراهم می‌آورد. هدف اصلی این پژوهش ارزیابی محدوده مطالعاتی به وسیله آرایه‌های استخراج شده می‌باشد تا بدین وسیله راهکارهایی نتیجه گردد که فضای شهری در کنار برخورداری از عملکرد مناسب، قابلیت ادراک مناسب برای ناظر نیز برخوردار باشد. لازم به ذکر است این پژوهش، از روش تحقیق توصیفی - تحلیلی و شیوه تحقیق مرور متون و منابع به عنوان ابزار جمع‌آوری اطلاعات در بستر مطالعات کتابخانه‌ای، همچنین از روش تحقیق موردی و شیوه‌های تحقیق اسناد تصویری، مشاهده و پرسشنامه در بستر مطالعات میدانی سود جسته است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در محله کوتی آرایه‌های نظام بصری ارجعیت بیشتری دارند و در محله بهبهانی، شنیدی و دهدشتی نیز تلفیقی از عناصر بصری و کیفیت روابط بین عناصر در فضا وجود دارد.

واژگان کلیدی: نظام بصری، رویکرد ذهنی، منظر شهری، بافت تاریخی بوشهر، معیار ارزیابی

مقدمه

شهر متشکل از فضاهای متوالی با کیفیات بصری متفاوت است. این توالی فضایی در صورتی بوجود می‌آید که انسان در طول یک مسیر، فضاهای قابل تمایز از یکدیگر را ادراک کند و آنها را به عنوان فضاهای مرتبط به هم تلقی نماید. فضاهایی که در چنین ترکیب بی‌پایانی شرکت داشته‌اند به طور هم‌زمان قابل دیده شدن نیستند و در یک توالی بصری ادراک می‌شوند. شهروندان با عبور از این فضاها، ادراکات حسی مختلفی را در اثر دریافت پیام‌های متنوع کسب می‌نمایند (حسینی و رزاقی‌اصل، ۱۳۸۷). این ادراکات در مجموع به گونه‌ای مناظر متمادی از یک مجموعه در ذهن ناظر نقش می‌بندد و ارزش‌های منظر شهری را در ابعاد دینامیک تنوع می‌بخشد (Carmona, 2007).

امروزه بافت‌های تاریخی شهری، نقش بسزایی در ایجاد «هویت‌بخشی» در شهرها ایفا می‌کنند. این دسته از فضاها با در بر گرفتن سه بعد «کالبد»، «عملکرد»، «معنا» و به سبب تأثیری که در نقشه ذهنی شهروندان دارند، جزئی غیرقابل انکار از فرم و منظر شهری به حساب می‌آیند. اهمیت جنبه بصری بافت‌های تاریخی شهر از آن روست که امکان «قرائت» محیط را به مثابه یک «متن» فراهم می‌آورد و تنها در آینه محیط بصری و منظر شهری است که ابعاد ناملموس سلاقی زیباشناختی خرده فرهنگ‌ها و عمق تاریخی شهر از طریق نظامی از «نشانه‌ها» امکان تجلی و بروز خارجی یافته و ارزیابی مثبت و یا منفی را میسر می‌سازد (Golkar, 2003). در این بین شناخت کامل و تحلیل انگاره‌های نظام بصری در بافت‌های تاریخی شهری از جایگاه والایی برخوردار است. این جایگاه والا به سبب تأثیری است که نظام بصری، به‌عنوان جنبه کالبدی-بصری منظر شهری، بر فرم، کالبد، عملکرد و معنا و مفهوم این بافت‌ها و همچنین بر تصویر ذهنی ساکنان و استفاده‌کنندگان از این بافت‌ها دارد. به واقع به نظر می‌رسد خوانایی حاصل از طراحی صحیح و هدفمند انگاره‌های نظام بصری، یکی از عواملی است که هم سبب سرزندگی و حضورپذیری محیط می‌شود و هم موجبات ایجاد حس تعلق و حس مکان را نسبت به محل زندگی در بین ساکنان بافت‌های تاریخی فراهم می‌آورد. از اینرو در این نوشتار ابتدا به بررسی مفاهیم و تعاریف اولیه منظر شهری، نظام بصری و رویکردهای مختلف در تحلیل بُعد بصری پرداخته می‌شود. سپس با استخراج مجموعه‌ای از معیارها و شاخص‌ها در ارتباط با نظام بصری در قالب جداول و تصاویر، نمونه مطالعاتی مورد سنجش و ارزیابی قرار می‌گیرد و در نهایت مجموعه‌ای از آرایه‌های نظام بصری در هر یک از محلات محدوده مورد مطالعه بیان می‌گردد. در باب ضرورت انجام تحقیق می‌توان از لزوم ساماندهی اغتشاشات بصری در بافت‌های تاریخی، ساماندهی عملکرد عناصر بصری موجود در کمک به جهت‌یابی و خوانایی، اشتراک

انگاره‌های نظام بصری با عناصر تشکیل‌دهنده تصویر ذهنی شهروندان و تأثیر این انگاره‌ها در ایجاد خاطره جمعی و ارتقاء حس مکان، نقش این عناصر در ارتقاء کیفیت محیط از طریق برانگیختن حس کنجکاوی و حضور ساکنان در عرصه‌های جمعی بافت‌های تاریخی نام برد. در نهایت اهداف مدنظر این پروژه در دو سطح تعریف شده است:

۱. سطح کلان: در این تحقیق هدف عمده دستیابی به آرایه‌های نظام بصری با توجه به رویکرد ذهنی می‌باشد، تا بدین وسیله به اصول کاربردی در طراحی و منظرسازی دست یافت.
۲. سطح عملیاتی: در مقیاس کوچک هدف از این تحقیق ارزیابی محدوده مطالعاتی به‌وسیله آرایه‌های استخراج شده می‌باشد تا بدین وسیله راهکارهایی نتیجه‌گردد که فضای شهری در کنار برخوردار از عملکرد مناسب، از قابلیت ادراک مناسب برای ناظر نیز برخوردار باشد.

۱. پرسش‌های پژوهش

در این تحقیق سعی بر آن است که آرایه‌های نظام بصری و منظر شهری در بافت تاریخی بوشهر تبیین شود. در این مطالعه، مفهوم «محیط بصری و منظر شهری» به عنوان مفهومی پویا (و نه ایستا) که قادر است در انطباق با تحولات پارادایماتیک طراحی شهری نقش و وظایف نوینی بر خود پذیرفته و انتظارات جدیدی را پاسخگو باشد، معرفی می‌گردد. در این رابطه، برای بازخوانی آرایه‌های نظام بصری در بافت‌های تاریخی از رویکرد ذهنی سود برده شده است. جهت دستیابی به این مهم سؤالات و فرضیه‌های تحقیق مطرح شده در این پژوهش به شرح زیر می‌باشد. پژوهش حاضر در پی پاسخگویی به سؤالات زیر است:

۱. آیا آرایه‌های نظام بصری در محلات بافت تاریخی شهر، تأثیری قابل توجه بر کالبد، عملکرد و معنای این حوزه‌ها دارد؟
  ۲. آیا ساماندهی آرایه‌های نظام بصری در محلات تاریخی شهر، موجبات کارایی بهتر این حوزه‌ها را فراهم می‌آورد؟
- اگرچه این نوشتار به دنبال اثبات فرضیه خاصی نیست؛ اما به منظور مذاقه و بازشناخت آرایه‌های تأثیرگذار در نظام بصری بافت تاریخی شهری به عنوان عرصه‌های جمعی و عمومی، و زمینه‌سازی جهت طراحی هدفمند و هویت‌بخش نظام بصری در این عرصه‌ها، از فرضیه‌هایی بهره برده است. فرضیه‌های این پژوهش عبارتند از:

۱. به نظر می‌رسد آرایه‌های نظام بصری در محلات بافت تاریخی شهر، تأثیری قابل توجه بر کالبد، عملکرد و معنای این حوزه‌ها دارند.
۲. به نظر می‌رسد ساماندهی آرایه‌های نظام بصری در محلات تاریخی شهر، موجبات کارایی بهتر این حوزه‌ها را فراهم می‌آورد.

۲. روش پژوهش

نوشتار پیش‌رو از طیفی از روش‌های تحقیق توصیفی-تحلیلی و موردی، در بستر مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی، و استفاده از شیوه‌های تحقیق مرور متون و منابع، اسناد تصویری و مشاهده و پرسشنامه به عنوان ابزار جمع‌آوری اطلاعات، سود جسته است و در بدو امر به کندکاو در تعاریف و مفاهیم منظر شهری، نظام بصری و رویکردهای متفاوت در تحلیل بصری با هدف استخراج معیارها و شاخص‌های مرتبط با آرایه‌های نظام بصری پرداخته که نتایج آن در قالب معیارهای اصلی و شاخص‌های زیر مجموعه آنها مشخص می‌گردد.

پس از استخراج متغیرها و معیارهای مرتبط، شناخت آرایه‌های نظام بصری به وسیله برداشت‌های میدانی و تصاویر گرفته شده از سایت انجام گردید تا این متغیرها تدقیق گردند. نتیجه نهایی بدین صورت گنجانده شد که متغیرهای وابسته به هر معیار در تصاویر مربوط به پهنه خاص بررسی شده و با توجه به اهمیت و تکرارشان و همچنین بررسی‌های میدانی اولویت‌بندی و امتیازدهی شده است تا بتوان در نهایت تفسیری از آرایه‌های نظام بصری در بافت تاریخی بوشهر با خصوصیات متفاوت ارائه نمود. بنابراین در پژوهش حاضر، به منظور بازخوانی آرایه‌های نظام بصری، دو نوع پرسشنامه متفاوت تنظیم شد. در پرسشنامه اول، عوامل تأثیرگذار در عناصر بصری و در پرسشنامه دوم عوامل مؤثر در کیفیت روابط بین عناصر در نظام بصری مورد پرسش از نمونه‌ها قرار گرفت و با توجه به اینکه نمونه‌ها در جامعه آماری، عابری عادی در بافت تاریخی بوده‌اند که به صورت تصادفی انتخاب شده‌اند. ۳۰ نفر (۱۸ نفر زن و ۱۲ نفر مرد) به عنوان جامعه آماری این پژوهش در نظر گرفته شده است. پرسشنامه عناصر بصری شامل یک سؤال اصلی می‌باشد که سؤال مرتبط به این پرسشنامه به شرح زیر است:

به نظر شما عوامل زیر تا چه حدی می‌توانند تأثیر قابل‌توجه بر کالبد و عملکرد بافت تاریخی داشته باشند؟ در این سؤال ۷ بخش متفاوت، همراه با ۵ درجه متفاوت در نظر گرفته شد. درجه‌هایی که برای هر پرسش در نظر گرفته شده بود عبارتند از: ۱- بسیار زیاد (با مقدار کمی ۱)، ۲- زیاد (با مقدار کمی ۰/۷۵)، ۳- تا حدودی (با مقدار کمی ۰/۵)، ۴- کم (با مقدار کمی ۰/۲۵) و ۵- بسیار کم (با مقدار کمی ۰)

عوامل تأثیرگذار بر عناصر بصری که مورد پرسش قرار گرفت عبارتند از:

۱. نشانه‌ها و نمادها
۲. کیفیت‌های محیطی
۳. کیفیت‌های بصری
۴. ورودی‌ها
۵. عرصه‌ها و فضاهای عمومی

۶. کناره‌های محدودکننده و اتصال‌دهنده

۷. مسیرها

در پرسشنامه مربوط به کیفیت روابط بین عناصر در نظام بصری نیز ۱ سؤال اصلی همراه با ۵ درجه ذکر شده در بالا مطرح شد که سؤال مطرح شده عبارتند از: تا چه میزان ساماندهی آرایه‌های نظام بصری که شامل ۸ بخش زیر می‌باشد. موجبات کارایی بهتر این حوزه‌ها فراهم می‌آورد؟ عوامل تأثیرگذار بر کیفیت روابط بین عناصر در نظام بصری که مورد پرسش قرار گرفت عبارتند از:

۱. دیدها

۲. تأکیدات کالبدی

۳. فضاهای رهاشده و بی‌دفاع

۴. درجه محصوریت

۵. تداوم جداره‌ها

۶. آلودگی و موانع بصری و وندالیسم

۷. گشایش‌های فضایی - کالبدی

۸. فضاهای جاذب جمعیت

۳. پیشینه پژوهش

پیشینه انجام مطالعات بصری-کالبدی در عرصه‌های عمومی شهری را می‌توان به سال‌های میانی دهه گذشته میلادی نسبت داد. در این دوره، اسپریگان در کتاب «طراحی شهری» خود (۱۹۵۶) برای انجام مطالعات و تحلیل‌های بصری-کالبدی طراحی شهری، از روش پیمایش بصری استفاده کرده است. وی در همین چارچوب، بیست انگاره را برای انجام تحلیل بصری-کالبدی منظر شهری مدنظر قرار داده است. از سوی دیگر کوین لینچ در کتاب «سیمای (تصویر ذهنی) شهر» (۱۹۶۰) با انجام مطالعات بصری-کالبدی، تأثیر انگاره‌های منظر شهری را در وضوح، نمایانی و خوانایی محیط و همچنین در انسجام نقشه‌شناختی شهروندان از شهر و چگونگی جهت‌یابی آنها در آن مورد تدقیق قرار داده است. همچنین وی در سال ۱۹۸۴ میلادی در نوشتاری با عنوان «بازنگری در سیمای شهر» به ارزیابی و بازنگری در تکنیک پیشنهادی خود در کتاب سیمای شهر پرداخته است. با توجه به آنچه گفته شد، نوشتار حاضر با بهره‌گیری از مطالعات فوق‌الذکر، ضرورت انجام مطالعات مربوط به نظام بصری را به عنوان جنبه‌ی بصری-کالبدی منظر شهری در بافت‌های تاریخی مورد توجه قرار داده است.

۴. مبانی و چارچوب نظری

۴-۱. مفهوم منظر

مطالعه تاریخ ملل مختلف از حیث شهرسازی سرزمین‌هایشان می‌تواند روشنگر نیاز و میزان تلاش انسان‌ها برای هماهنگی با شرایط حاکم بر عصر خود باشد که به هر حال این هماهنگی از

دو راه تطابق و یا مقابله در برابر شرایط تحمیل شده فراهم آمده و حاصل این فرآیند «منظر» نام دارد (سیف‌الهی، ۱۳۸۱، ص ۵۳). همچنین منظر تصویری است مادی، جامد، فیزیکی و واقعی که حرکت ذاتی ندارد، عمل نمی‌کند ولی در عین حال انسان‌ها آن را به وسیله حواس خود درک می‌کنند. هر یک از این حواس تأثیر بسیاری بر برداشت بیننده از محیط دارند. (همان، ۵۴).

۴-۲. رابطه منظر شهری و فرم شهری

اما در مورد واژه منظر در شهر باید گفت که تعریف این واژه به عنوان یک مفهوم، در برابر تعریف مفهوم فرم در شهر معنی پیدا می‌کند. آنچنان که در تعریف فرم شهر، آن را شامل کلیه عناصر محیطی می‌دانند که انسان بطور بالقوه می‌تواند در ارتباط با آن قرار گیرد. بنابراین کلیه اطلاعات واقعی در محیط شهر «فرم شهر» نامیده می‌شود. عناصر تشکیل‌دهنده فرم شهر، جنبه‌های عملکردی، اقتصادی، اجتماعی، ارتباطی و کالبدی یک محیط یا یک شهر را شامل می‌گردند. در وادی طراحی شهری فرم شهر نه فقط ظاهر یا کالبد یک فضا، بلکه معنا، فعالیت‌ها و کاربری‌های منتج از آنان را نیز شامل می‌گردد.

۴-۳. تعاریف منظر شهری

اما در تعریف مفهوم منظر شهری گفته شده است: «منظر شهری آن بخش از محیط یا فرم شهر است که بر روی کنش و واکنش و نتایج اعمال وی مؤثر است. در منظر شهری است که بخشی از اطلاعات بالقوه محیط به کیفیتی مستقیماً محسوس (یا اطلاعات بالفعل) تبدیل می‌شود. بدین ترتیب منظر شهری جنبه عینی یا قابل ادراک محیط است که به نوبه خود دارای فرم، عملکرد و معناست.» (پاکزاد، ۱۳۸۵، ص ۱۰۱). در مورد اهمیت آن گفته شده است: «اصولاً طراحی شهری مدیریت منظر شهری (منظر عینی و ذهنی) است.» (گلکار، ۱۳۸۵، صص ۳۸-۴۷). همچنین «منظر شهری هنر یکپارچگی بخشیدن بصری و ساختاری به مجموعه ساختمان‌ها و خیابان‌ها و مکان‌هایی است که محیط شهری را می‌سازند.» (کالن، ۱۳۸۲). در همین خصوص گلکار (گلکار، ۱۳۸۵، صص ۳۸-۴۷) منظر شهری را به عنوان یک مفهوم از ماهیتی پویا، زنده و تکامل‌یابنده، تعریف کرده است و سیر تکامل مفهوم منظر شهری را به طور مستقل از سیر تحول

طراحی شهری نمی‌داند و قلمرو اطلاق مفهوم مزبور را مستمراً و به موازات بلوغ دانش و هنر طراحی شهری مورد پالایش قرار داده است. وی ضمن مشخص کردن جایگاه مفهوم منظر شهری در فرآیند تعامل میان انسان و محیط، معتقد است که مفهوم منظر شهری از لحظه تولد تا بلوغ طراحی شهری، همچون پدیده‌ای زنده و پویا شاهد دگرگونی و تکامل بوده است. وی ضمن معرفی منظر شهری به عنوان یک سیستم متشکل از سه زیر سیستم منظر عینی شهر، منظر ذهنی شهر و منظر ذهنی-ارزیابانه شهر، منظر شهری را حاصل تعامل میان این زیرسیستم‌ها و تلفیق سه نوع نگاه می‌داند (گلکار، ۱۳۸۵، صص ۳۸-۴۷).

در مجموع منظر شهری، سطح تماس انسان و پدیده شهر است و از اینرو بخش قابل توجهی از دانش و عواطف محیطی شهروندان تحت تأثیر آن شکل می‌گیرد. منظر شهری وسیله‌ای است که شهر را پدیدار می‌کند. به عبارت دیگر ترسیمات تجریدی طراحان و معماران تنها در قالب منظر شهری است که به تجربه واقعی و انسانی بدل می‌شود. از طریق این واسطه، یعنی منظر شهری است که ابعاد غیر کالبدی شهر امکان بروز و تجلی خارجی پیدا می‌کند (گلکار، ۱۳۸۵، ص ۳۸). از ویژگی‌های اصلی مفهوم منظر شهری آن است که به عنوان یک پدیده «عینی-ذهنی»، «انسانی-کالبدی» و یک ساختار «اجتماعی-فضایی» مطرح می‌گردد. همچنین گونه‌های اصلی منظر شهری شامل منظر گسترده، چشم‌انداز درونی، مناظر سیمای شهری، کریدورهای بصری نیز می‌باشد (ذکاوت، ۱۳۸۵، ص ۳۰). براین اساس، منظر شهری در آغاز امری عینی است که به واسطه کیفیت ظهور عوامل فیزیکی شهر موجودیت می‌یابد و به سبب گذشت زمان و تکرار شدن به عنصر مشترک پیونددهنده افراد جامعه بدل می‌گردد. از آنجا که منظر شهری، کالبد و کیفیت شهر را توأمان در بر می‌گیرد می‌توان ادعا نمود که ادراک شهر همان تفسیر منوط شهری است. در جدول شماره ۱، ابعاد دربرگیرنده منظر شهری از دید صاحب‌نظران مورد بررسی قرار گرفته است.

۴-۴. منظر شهری و سیمای شهر

هرگاه اطلاعات بالفعل شده محیط، که به آن منظر شهری گفته می‌شود. در ذهن فرد مورد ارزیابی و تجزیه و تحلیل قرار گیرد و با تجارب، معانی و خاطرات و ارزش‌های شخص سنجیده و تطبیق جدول ۱: ابعاد و عوامل تشکیل‌دهنده منظر (نگارندگان)

منبع	عناصر منظر	نظریه پرداز	ابعاد و عوامل تشکیل‌دهنده منظر
(رضازاده، ۱۳۸۰)	بعد بصری، عملکردی و رفتاری، معنایی	بتنلی و همکاران	ابعاد و عوامل
(رضازاده، ۱۳۸۰)	بعد ادراکی، فیزیکی و عملکردی	کوبین لینچ	
(محمودی، ۱۳۸۵)	بعد پایداری، هویت، زیبایی و وحدت	محمودی	تشکیل‌دهنده منظر
(منصوری، ۱۳۸۹)	بعد زیباشناختی، فرهنگی هویتی، عملکردی	امیر منصوری	
(پاکزاد، ۱۳۸۵)	فرم، عملکرد و معنا	جهانشاه پاکزاد	مصطفی بهزادفر
(بهزادفر، ۱۳۸۷)	عوامل کالبدی، عوامل غیرکالبدی و فعالیت‌های انسانی	عوامل کالبدی، عوامل غیرکالبدی و فعالیت‌های انسانی	

۵. نظام بصری
۵-۱. تعریف نظام بصری

داده شود، نوعی نقشه‌شناختی و یا تصویر ذهنی در فرد شکل می‌گیرد. این تصویر ذهنی به نوبه خود بر رفتار شخصی تأثیر می‌گذارد. در واقع اطلاعات پردازش شده در ذهن (تصویر ذهنی از محیط یا فضای مورد ادراک) را «سیما» گویند (پاکزاد، ۱۳۸۵، ص ۷۵). تصویر ذهنی شهر یا سیمای شهر، در واقع کلیت بهم پیوسته‌ای از نمادها و نشانه‌هاست که به مفاهیم، ارزش‌ها، معانی و چیزهایی شبیه آن واقعیت می‌بخشد (پاکزاد، ۱۳۸۵، ص ۲۱). در واقع شهروند براساس سیما یا تصویر ذهنی رفتار می‌کند و نه واقعیت موجود (همان، ۲۳).

شناخت نظام بصری، به عنوان جنبه کالبدی- بصری منظر شهری، به سبب نقش و وظیفه‌ای که در ایجاد تصور ذهنی از محیط و خاطره‌انگیزی فضا، و به تبع آن بروز مکان بر عهده دارد، در مطالعات مربوط به بررسی دید و منظر شهری، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. اگر نظام، ترکیبی از اجزاء و قسمت‌های مختلف یک مجموعه تعریف شود که به یکدیگر وابسته‌اند و روابط متقابل بین آنها به شکل خاصی سازمان یافته است، آنگاه نظام بصری را می‌توان ارتباط و انتظام حاکم بر اجزاء و قسمت‌های مختلف عرصه‌های کالبدی- بصری شهری دانست. ساختمان‌ها و اجزاء ساخته‌شده شهر، راه‌ها، فضاهای شهری، منظره‌های ساخته و پرداخته دست آدمی، منظرها و عوامل طبیعی، مبلمان

جدول ۲: رویکردهای متفاوت در تحلیل بصری (نگارندگان)

منبع	توضیحات	انواع رویکردها
(لینچ، ۱۳۷۶)	- «کوین لینچ» پیشنهاد می‌کند که می‌توان شهر را به موزاییکی از مکان‌های دارای شخصیت بصری مشابه تقسیم کرد. - برای انجام این امر باید بازدید مقدماتی از نواحی برای دیدن و شناسایی شخصیت بصری آنها انجام گیرد.	۱ رویکرد مکانی
(ذکاوت، ۱۳۸۵)	- یکی از اشکال دیدن شهر حالتی است که افراد در سفرهای تفریحی یا سفرهای دیگر در هنگام عبور از راه‌های شهر آن را می‌بینند. از اینرو شهر می‌تواند به لحاظ بصری شامل نشانه‌ها، عناصر طبیعی، محصوریت یا گشودگی فضا، یا سایر مواردی باشد که اشخاص در هنگام عبور از مسیرهای شهر می‌بینند.	۲ رویکرد تصویری
(همان)	- منظور از تحلیل شهر به عنوان تصویر ذهنی درک نقاط قوت و مشکلات بصری شهر از طریق مصاحبه با مردم است. - در این مصاحبه‌ها که می‌تواند در گروه‌های کوچک ولی به صورت باز انجام شود می‌توان انتظار داشت دیگرام کریدورهای بصری در طول مسیرهای اصلی و نقشه مناطق بصری در نواحی مختلف شهر به دست آید.	۳ رویکرد ذهنی
(همان)	- رویکرد کالبدی توسط «گوردن کالن» مطرح شد شامل مواردی همچون رفتار نماها، خط بام، پیکره‌سازی و تحلیل جزئیات بصری مختص مکان مد نظر است.	۴ رویکرد کالبدی
(همان)	- سازمان بصری، انسجام حاکم بر ارتباط بصری میان عناصر و اندام‌های شهری، وضوح و حضور کیفیت‌های بصری سازنده هویت در سیما و منظر شهری است.	۵ رویکرد سازمانی
(همان)	- در رویکرد رؤیت‌پذیری اینکه یک عنصر شهری در دید شهروندان قرار می‌گیرد یا نه، مورد بررسی قرار می‌گیرد. - تحلیل رؤیت‌پذیری به صورت صفر و یک (به معنای رؤیت‌پذیری یا عدم آن) تعریف شده است.	۶ رویکرد رؤیت‌پذیری
(Bishop, 2003; Gimblett, Durnota and Itami, 1996)	- «گامبلت» و همکارانش (۱۹۹۶) جزء اولین کسانی بودند که مدل‌سازی مبتنی بر کنشگر را به کار گرفتند. آنها با برنامه RBSIM (شبیه‌ساز رفتار تفریح) حرکت بازدیدکنندگان را در طول راه‌ها مدل‌سازی کردند.	۷ رویکرد رفتاری
(Bishop, 2003)	- در این رابطه «بیشاپ» آزمایشی را که در آن تحلیل بصری، براساس مدل سه بعدی محیطی، در تلاش برای پیشگویی انتخاب میسر و توسط افراد در محیط واقعی صورت می‌پذیرد به کار برد. فرض بیشاپ بر این بود که رؤیت‌پذیری عامل اساسی در رفتار انسان است.	

رویکردهای
متفاوت در
تحلیل نظام
بصری

شهری و... می‌توانند در زمره این اجزاء شمرده شوند (ذکاوت، ۱۳۸۵، صص ۲۶-۲۷). در تعریفی از سازمان بصری، آن را انتظام همپیبندی و انسجام حاکم بر ارتباط بصری میان عناصر و اندام‌های شهری، وضوح و حضور کیفیت‌های بصری سازنده هویت در منظر شهری می‌داند.

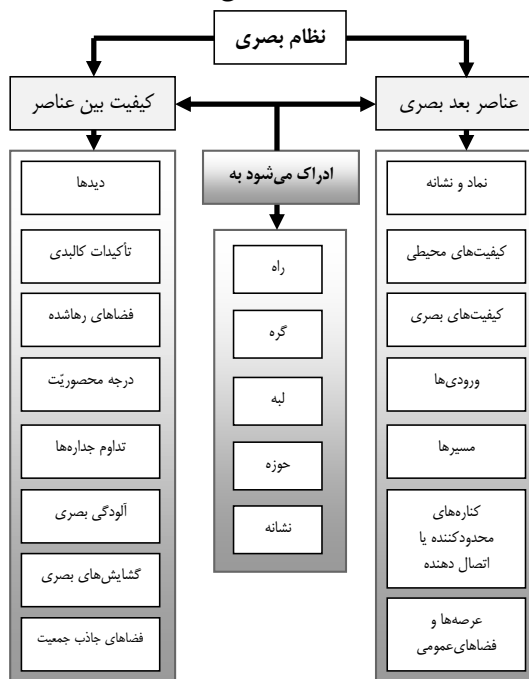
۲-۵. رویکردهای متفاوت در تحلیل نظام بصری

در تحلیل‌های بصری می‌توان رویکردهای متفاوتی به موضوع داشت. در جدول شماره ۲، برخی از مهم‌ترین رویکردهای موجود معرفی شده است. همانطور که در بخش رویکردهای متفاوت در تحلیل بصری گفته شد رویکرد ذهنی یکی از مواردی است که می‌تواند در تحلیل‌های بصری مورد استفاده قرار گیرد (ذکاوت، ۱۳۸۵). لینچ معتقد است برای دستیابی به تحلیل بصری با استفاده از این رویکرد، باید از تصویر ذهنی و مصاحبه با مردم آغاز کرد.

۲-۵-۱. تصویر ذهنی

مشاهده محیط به مفهوم ایجاد تصور ذهنی براساس تجارب و مشاهدات گذشته است. هر چه ذخیره اطلاعات در ذهن به خوبی سازمان پیدا نکرده باشد، بهره‌گیری از آن اطلاعات جهت بازشناسی محیط و ایجاد تصویر درست و کامل، مشکل‌تر و ناقص‌تر خواهد بود. بدیهی است تصورات ذهنی ممکن است اصلاً وجود خارجی نداشته، و تنها نمونه‌ای از برخی از خصوصیات دنیای واقعی باشد. ممکن است این تصویر ذهنی فقط از چند اسم

نمودار ۱: آرایه‌های تشکیل دهنده نظام بصری
(نگارندگان مبتنی بر منابع گوناگون)

که به طور نامنظم کنار هم قرار گرفته‌اند، تشکیل شده باشد. ولی همین که تصویری هر چند ناقص از محیط پیدا کنیم، می‌توان مدلی ساخت هر چند ناقص که به ما نشان می‌دهد توجه مردم بیشتر معطوف چه نقاط یا عناصری است و تصویر ذهنی آنها از محیط چیست؟ (بحرینی، ۱۳۸۲، صص ۳۰۶).

۳-۵. آرایه‌های نظام بصری

نظام بصری، به عنوان یک سیستم، خود از دو آرایه عمده عناصر بصری و کیفیت روابط بین عناصر شکل گرفته است. این دو آرایه در تعامل پیوسته با یکدیگرند و گاه دارای اجزایی مشترک هستند. اجزایی که فرد می‌تواند برای آنها مفاهیم خاصی را متصور شود و تصویر ذهنی و نقشه‌شناختی از محیط در ذهن به وجود آورد. در نمودار شماره ۱، به اینگونه عوامل اشاره شده است.

۳-۵-۱. عناصر بعد بصری

«عناصر بصری شامل مجموعه عناصری هستند که از زمینه‌های مختلف موضوعات سازمان بصری، معرف هویت و توانمندی‌های منظر یک حوزه مشخص هستند و موجب خوانایی و ارتقاء منظر مجموعه شده و جایگاه خاصی در نقشه ذهنی افراد برای کمک به جهت‌یابی و راه‌یابی در مجموعه دارند» (مهندسیین مشاور پارها، ۱۳۸۳، ص ۱). این عناصر عبارتند از: نشانه‌ها و نمادها، کیفیت‌های محیطی، کیفیت‌های بصری، ورودی و دروازه‌ها، عرصه‌ها و فضاهای عمومی، کناره‌های محدودکننده یا اتصال‌دهنده و مسیرها. (ر. ک به جدول شماره ۳).

۳-۵-۲. کیفیت روابط بین عناصر در نظام بصری

همانگونه که گفته شد، کیفیت روابط بین عناصر یکی از دو انگاره عمده سازنده نظام بصری است. در واقع کیفیت واژه‌ای است که در تمام رشته‌های هنری، علمی و صنعتی به شکل شهودی (درون‌ذهنی) درک و به صورت مستمر در چارچوب گفت‌وگوهای حوزه‌های مزبور به کار برده می‌شود (گلکار، ۱۳۸۰، صص ۳۸-۶۵). اما معنای لغوی «کیفیت» در فرهنگ زبان فارسی معین، چگونگی، چونی، صفت و حالت چیزی عنوان گردیده است (معین، ۱۳۷۱، ص ۱۰۲۷). همچنین فرهنگ انگلیسی آکسفورد نیز برای واژه کیفیت چهار معنی: درجه خوبی و ارزش چیزها، خوبی و کمال به مفهوم عام، صفات و خصوصیات و جنبه ویژه و علایم ممیزه ارائه می‌دهد (Oxford A.D, 2007, p1233). اما منظور از کیفیت در اینجا چگونگی رابطه بین عناصر به‌عنوان زیرسیستم در نظام بصری است که تأثیر عاطفی و عقلانی خاصی بر انسان می‌گذارد. در واقع در این بخش به چگونگی رابطه و تعامل میان عنصر مسیر به‌عنوان یک زیرسیستم در نظام بصری با دیگر عناصر بصری تدقیق شده، و همچنین چگونگی رابطه

میان اجزای مسیر به‌عنوان یک سیستم پرداخته می‌شود. چرا که مسیرها مهم‌ترین عنصر از نظام بصری به حساب می‌آیند و حضور آنها در شهر تأثیر زیادی بر ادراک و خوانایی شهروندان دارد. همچنین سهم مهمی از فرآیند شناخت و ادراک ناظر از

طریق حرکت در گذرها، معابر و شریان‌ها صورت می‌گیرد. در کیفیت رابطه بین عناصر در نظام بصری عوامل گوناگونی وجود دارند که در جدول شماره ۴، به این گونه عوامل اشاره شده است. اما مسلماً آنچه نظام بصری را شکل می‌دهد، تعامل مستمر بین

جدول ۳: عناصر تشکیل‌دهنده بعد بصری (نگارندگان)

عناصر نظام بصری	توضیحات	منبع
	- عناصر قابل تشخیص در سطح شهر را می‌توان نماد یا نشانه‌های آن شهر نامید.	(پورجعفر، ۱۳۸۷، صص ۳۶-۴۹)
نشانه‌ها و نمادها	- یک نماد نتیجه یک فرآیند شناختی است که به تبع آن موضوع ورای استفاده ایزاری، معنایی ضمنی پیدا می‌کند.	(لنگ، ۱۳۸۱، ص ۳۳۱)
	- عناصر نمادین، عناصر شاخص و جاذب توجه هستند. نشانه‌ها در غالب عناصر و نمادهای کالبدی و بناهای مرتفع، عناصری هستند که از فواصل دور دیده می‌شوند و می‌توانند به عنوان مقاصد دور و نهایی یا مقاصد مقطعی در مجموعه مورد استفاده قرار گیرند.	(مهندسین مشاور پارهاس، ۱۳۸۲، ص ۲)
کیفیت‌های محیطی	- منظور از کیفیت‌های محیطی، ویژگی‌های طبیعی خاص چون وجود تپه‌ها، پستی و بلندی‌ها، شیب طبیعی زمین، درختان و حوزه‌های اکولوژیک، محوطه‌آرایی‌ها، گیاه‌کاری و توپوگرافی است.	(پاکزاد، ۱۳۸۵، ص ۸۷)
	- کیفیت چگونگی یک پدیده است که تأثیر عاطفی و عقلانی خاص بر انسان می‌گذارد. کیفیت یک ویژگی است، اما نه هر ویژگی‌ای، بلکه یک ویژگی اساسی.	(پاکزاد، ۱۳۸۵، ص ۸۷)
کیفیت‌های بصری	- مراد از کیفیت بصری در اینجا، متناسب بودن خصوصیت بصری محیط با عملکرد و معنی محیط مزبور است. ویژگی خاصی که با خصوصیات توپوگرافی و اکولوژیک، ویژگی‌های ساختار کالبدی، شبکه‌راه‌ها و سازمان فضایی محل ارتباطی تنگاتنگ دارد. وجود یا فقدان بسیاری از خصوصیات موجود می‌تواند موجب ایجاد کیفیت‌های بصری ویژه‌ای برای محل شود.	(مهندسین مشاور پارهاس، ۱۳۸۳، ص ۳)
	- منظور از دروازه‌ها یا ورودی در اینجا، یک مکان خلق شده برای یک اتفاق است. معنای این اتفاق، ورود و خروج ناآگاهانه از دنیایی به دنیایی دیگر است.	(پاکزاد، ۱۳۸۵، ص ۲)
عرصه‌ها و فضاهای عمومی	- دروازه‌ها در سازمان بصری نقاطی هستند که از نظر بصری حس ورود به محل را به فرد القاء می‌کنند. عرصه‌های عمومی مهم‌ترین بخش شهرها و محیط‌های شهری هستند. در چنین عرصه‌هایی بیشترین تماس، ارتباط و تعامل بین انسان‌ها رخ می‌دهد. این عرصه‌ها تمام بخش‌های بافت شهری را که مردم به آن دسترسی فیزیکی و بصری دارند، دربرمی‌گیرد. این مکان‌ها از خیابان‌ها، پارک‌ها و چهارراه‌ها تا ساختمان‌های محصورکننده آنها را شامل می‌شود.	(مهندسین مشاور پارهاس، ۱۳۸۳، ص ۸) (تیبالدز، ۱۳۸۴، ص ۱۵)
	- منظور از لبه یا کناره‌های محدودکننده یا اتصال‌دهنده در اینجا، مرز بین دو حوزه یا خط متصل‌کننده بین آنها است. در واقع این کناره‌ها بسته به نفوذپذیر بودن یا نفوذناپذیر بودن، عناصری هستند که یک حوزه را از حوزه دیگر جدا کرده و بر آن حد می‌نهند و یا می‌توانند خط اصلی باشند که دو حوزه را به هم می‌دوزند.	(پاکزاد، ۱۳۸۵، ص ۲۴) (همان)
کناره‌های محدودکننده یا اتصال‌دهنده	- مسیرها، جمعی و حاوی ارزش‌های فرهنگی و محیطی هستند که در طی دوران‌های مختلف جهت دسترسی و زندگی اجتماعی شکل گرفته‌اند. به واقع مسیرها، گذر تاریخ و بازتاب تنوعات اجتماعی و اقتصادی شهرها هستند.	(پاکزاد، ۱۳۸۵، ص ۱۲۰)
	- مسیر عاملی است که با استفاده از آن حرکت بالقوه و بالفعل میسر می‌گردد.	(پاکزاد، ۱۳۸۵، ص ۲۴)
مسیرها		

عناصر و کیفیت روابط بین آنها است. در واقع این دو آرایه به طور مجزا قادر به القای انسجام و نظم‌بخشی بصری- کالبدی نیستند. بنابراین در فرآیند تشخیص و ساماندهی نظام بصری در بافت‌ها و حوزه‌های شهری، لازم است این دو آرایه همزمان مورد مذاقه قرار گیرند. در ادامه به بازشناخت و تحلیل نظام بصری و آرایه‌های آن در بافت تاریخی بوشهر پرداخته خواهد شد.

۶. معرفی محدوده مطالعاتی (بافت تاریخی بوشهر) ۶-۱. موقعیت

بافت تاریخی بوشهر که در شمالی‌ترین نقطه شبه‌جزیره بوشهر قرار دارد شکلی مثلثی دارد و از طرف (شرق، غرب و شمال) به دریا و از یک طرف (جنوب) به خشکی متصل است. این بافت مساحتی در حدود ۳۹ هکتار دارد (حمیدی، ۱۳۸۴، ص ۴۵). بافت قدیم

جدول ۴: عوامل مؤثر در کیفیت روابط بین عناصر در نظام بصری (نگارندگان)

منبع	توضیحات	عوامل مؤثر در کیفیت روابط بین عناصر در نظام بصری
(مهندسین مشاور ماب، ۱۳۸۶، ص ۷)	دید و منظر به عناصر طبیعی ارزشمند و مراکز فرهنگی می‌توانند سبب غنای ارزش‌های اجتماعی و حتی اقتصادی سایت گردد و تأثیر بسیار زیادی در خوانایی، جهت‌یابی و ایجاد خاطره و هویت برای تمام افراد خواهد داشت. دید و منظر گسترده، کریدور دید و همچنین فرصت‌های دریافت این دیدها از کیفیت رابطه میان عنصر راه و نشانه ناشی می‌شوند.	دیدها
(همان)	منظور از تأکیدات کالبدی در اینجا، حضور ساختمان‌ها یا عناصر مشخص و متفاوتی است که در نتیجه عقب‌نشینی ساختمان یا ایجاد فضای باز متناسب با ارتفاع و اندازه آنها، در لبه مسیر ایجاد شده‌اند.	تأکیدات کالبدی
(همان)	منظور از فضاهای رها شده و بی‌دفاع در این نوشتار، فضاهایی است که در آنها به علت آسیب‌پذیری کالبدی، فرسودگی، آسیب‌پذیری اجتماعی، فقدان یا کمبود نظارت و امنیت، کیفیت مطلوب محیط از میان رفته است.	فضاهای رها شده و بی‌دفاع
(غفاری سده، ۱۳۷۱)	فضایی که عناصر کالبدی آن را محدود کرده باشد، محصور می‌نامند. در یک فضای کاملاً محصور عرصه بیرون و درون توسط عناصر کالبدی از یکدیگر جدا و تفکیک می‌شود. منظور از درجه محصوریت در اینجا، تغییر و تفاوت در اندازه و تناسب عناصر کالبدی محصورکننده فضا است. در واقع محصوریت را می‌توان رابطه میان عناصر راه و عنصر کیفیت بصری دانست.	درجه محصوریت
(همان)	منظور از تداوم جداره‌های مسیر در اینجا، وجود نظم مشخص چون: سلسله مراتب، ریتم، رابطه بین اجزاء و کل در جداره‌ها و عناصر الحاقی به آنها و همچنین هماهنگی در سبک ساختمانی، فرم معماری، مصالح و رنگ در جداره‌هاست.	تداوم جداره‌ها
(همان)	منظور از آلودگی بصری- کالبدی در اینجا، مجموعه نارسایی‌ها و عواملی است که آشفتگی، ناهنجاری و نابسامانی بصری را در دید و منظر شهری رقم زده‌اند. موانع بصری چون الحاقات زائد به نمای ساختمان‌ها، تلبار شدن زباله‌ها در گوشه و کنار مسیرها در ایجاد آلودگی بصری نقش عمده‌ای دارند. اثرات ناشی از وندالیسم و تخریب‌گرایی جاهلانه یا عاقلانه نیز در ایجاد آلودگی‌ها و موانع بصری دخیل هستند.	آلودگی و موانع بصری و وندالیسم
(همان)	گشایش‌های کالبدی در نقطه اتصال فضاهای ارتباطی به عنوان فضاهای پویا (مسیر) یا عناصر ایستا (گره‌ها) شکل می‌گیرند.	گشایش‌های فضایی کالبدی
(همان)	منظور از فضاهای جاذب جمعیت در اینجا، شناسایی فضاهایی در طول و در رابطه با مسیر است که به واسطه وجود کیفیتی در خود، انجام فعالیت را تشویق کرده و رواج و تواتر و مدت زمان فعالیت در آنها به نسبت سایر فضاها افزایش چشمگیری داشته باشد.	فضاهای جاذب جمعیت

جدول ۵: ویژگی‌های کالبدی - عملکردی و بصری چهار محله بافت تاریخی (نگارندگان)

ویژگی‌ها	معیارهای مورد بررسی					
	محلات	محله کوتی	محله بهبهانی	محله شنبیدی	محله دهدشتی	
کالبدی	عناصر محدودکننده	جداره سخت (ساختمان‌ها)	جداره سخت (ساختمان‌ها)	جداره سخت (ساختمان‌ها)	جداره سخت (ساختمان‌ها)	
	محصورت	میزان محصورت	به‌طور تقریبی ۱به۶	به‌طور تقریبی ۱به۵	به‌طور تقریبی ۱به۱۰	
	فضاهای باز و بسته	الگو	توده و فضا	توده و فضا	توده و فضا	توده و فضا
		هندسه	مرکزی، پویا، منظم	مرکزی، پویا، منظم	مرکزی، پویا، منظم	مرکزی، پویا، منظم
		ارتفاع	اغلب ساختمان‌ها: ۱ تا ۲ طبقه	اغلب ساختمان‌ها: ۱ تا ۲ طبقه	اغلب ساختمان‌ها: ۱ تا ۲ طبقه	اغلب ساختمان‌ها: ۱ تا ۲ طبقه
	ابنیه	گونه	ویلایی‌ساز	ویلایی‌ساز	ویلایی‌ساز	ویلایی‌ساز
		نما	اغلب ساختمان‌ها: سیمان و سیمان سفید	اغلب ساختمان‌ها: سیمان و سیمان سفید	اغلب ساختمان‌ها: سیمان و سیمان سفید	اغلب ساختمان‌ها: سیمان و سیمان سفید
		تعداد	کم، ناکافی	کم، ناکافی	کم، ناکافی	کم، ناکافی
	میلان شهری	آرایش فضایی	پراکنده در لبه خیابان	پراکنده در لبه خیابان	پراکنده در لبه خیابان	پراکنده در لبه خیابان
		نوع	سطح زیاده	صندلی، سکوی نشستن، سطح زیاده	سطح زیاده	سطح زیاده
کالبدی	فضاهای باز و بی‌دفاع	فضاهای باز بی‌دفاع، رهاشده و غیرقابل استفاده	فضاهای باز بی‌دفاع، رهاشده و غیرقابل استفاده	فضاهای باز بی‌دفاع، رهاشده و غیرقابل استفاده	فضاهای باز بی‌دفاع، رهاشده و غیرقابل استفاده	
	گشایش‌های فضایی - کالبدی	کمبود گشایش‌های کالبدی در مقیاس محله‌ای	کمبود گشایش‌های کالبدی در مقیاس محله‌ای	کمبود گشایش‌های کالبدی در مقیاس محله‌ای	کمبود گشایش‌های کالبدی در مقیاس محله‌ای	
	میدان دید	در بعضی نقاط دید گسترده و در بعضی نقاط دید به‌صورت نقطه‌ای می‌باشد.	در بعضی نقاط دید گسترده و در بعضی نقاط دید به‌صورت نقطه‌ای می‌باشد.	در بعضی نقاط دید گسترده و در بعضی نقاط دید به‌صورت نقطه‌ای می‌باشد.	در بعضی نقاط دید گسترده و در بعضی نقاط دید به‌صورت نقطه‌ای می‌باشد.	
کالبدی	پیش‌زمینه	بدنه ساختمان‌ها	بدنه ساختمان‌ها	بدنه ساختمان‌ها	بدنه ساختمان‌ها	
	میان‌زمینه	ساختمان‌ها	ساختمان‌ها	ساختمان‌ها	ساختمان‌ها	
	پس‌زمینه	عناصر طبیعی (آسمان + دریا)	عناصر طبیعی (آسمان + دریا)	عناصر طبیعی (آسمان + دریا)	عناصر طبیعی (آسمان + دریا)	
کالبدی	عناصر طبیعی	دریا، درختان پراکنده	دریا	دریا	دریا	
	بصری	آلودگی بصری و وندالیسم	وجود آلودگی بصری ناشی از تابلوهای ناهماهنگ سردر و معازنه‌ها و تجهیزات و عناصر الحاقی	وجود آلودگی بصری ناشی از تابلوهای ناهماهنگ سردر و معازنه‌ها و تجهیزات و عناصر الحاقی	وجود آلودگی بصری ناشی از تابلوهای ناهماهنگ سردر و معازنه‌ها و تجهیزات و عناصر الحاقی	وجود آلودگی بصری ناشی از تابلوهای ناهماهنگ سردر و معازنه‌ها و تجهیزات و عناصر الحاقی
		کناره‌های محدودکننده و اتصال‌دهنده	تخریب‌گرایی و وندالیسم گسترده	تخریب‌گرایی و وندالیسم گسترده	تخریب‌گرایی و وندالیسم گسترده	تخریب‌گرایی و وندالیسم گسترده
کالبدی	نشانه‌ها و نمادها	کناره‌های محدودکننده و اتصال‌دهنده	نقوذپذیری بصری و گشایش بصری وجود دارد.	نقوذپذیری بصری و گشایش بصری وجود دارد.	نقوذپذیری بصری و گشایش بصری وجود دارد.	
		نشانه‌ها و نمادها	وجود عناصر نشانه‌ای در مقیاس محله‌ای (مسجد شیخ سعدون) و دید مناسب به نشانه‌های موجود	وجود عناصر نشانه‌ای در مقیاس محله‌ای و فقدان دید مناسب به نشانه‌های موجود	وجود عناصر نشانه‌ای در مقیاس محله‌ای و فقدان دید مناسب به نشانه‌های موجود	وجود عناصر نشانه‌ای در مقیاس محله‌ای و فقدان دید مناسب به نشانه‌های موجود
	مسیر	عدم خوانایی مسیرها به واسطه مکان‌یابی نادرست کاربری‌ها	عدم خوانایی مسیرها به واسطه مکان‌یابی نادرست کاربری‌ها	عدم خوانایی مسیرها به واسطه مکان‌یابی نادرست کاربری‌ها	عدم خوانایی مسیرها به واسطه مکان‌یابی نادرست کاربری‌ها	
عملکردی	عملکرد فضا	نوع	(اغلب مسکونی، تجاری، اداری)	(اغلب مسکونی، تجاری، اداری)	(اغلب مسکونی، تجاری، اداری)	
		شدت	در تمام روزهای هفته	در تمام روزهای هفته	در تمام روزهای هفته	در تمام روزهای هفته
عملکردی	نظام حرکتی	نوع	در تمام روزهای هفته	در تمام روزهای هفته	در تمام روزهای هفته	
		شدت	صرفاً پیاده	صرفاً پیاده	صرفاً پیاده	صرفاً پیاده

از چهار محله «دهدشتی»، «شنبدی»، «کوتی»، «بهبهانی‌ها» تشکیل شده و به چهار محل معروف است. نامگذاری این محلات با توجه به ساکنین اولیه آنها صورت گرفته است، بدین صورت که هر یک از اقوام و طوایف مهاجر، قسمتی از شهر را برای سکونت برمی‌گزینند. جدول شماره ۵، ویژگی‌های کالبدی- عملکردی و بصری چهار محله بافت تاریخی را نشان می‌دهد.

۷. بحث و تحلیل یافته‌ها

۷-۱. تحلیل نظام بصری محلات بافت تاریخی بوشهر

برای تحلیل نظام بصری محلات بافت تاریخی و به منظور شناخت ویژگی‌های بصری- کالبدی این محله از دید ساکنان، پژوهشگران ابتدا اقدام به انجام تهیه پرسشنامه و تحلیل نتایج حاصل از پرسشنامه‌ها کرده‌اند. نگارندگان در ادامه و با توجه به نتایج حاصل از بررسی‌های میدانی (مشاهده و مصاحبه)

فوق‌الذکر، به تحلیل نظام بصری محلات بافت تاریخی اقدام کرده‌اند. سپس در نهایت معیارها و شاخص‌ها در قالب ماتریس ارزیابی موردنظر تدقیق شده و این معیارها و شاخص‌ها نسبت به یکدیگر و همچنین در هر محله بررسی و با وزن‌دهی شاخص‌ها نسبت به یکدیگر سنجیده و ترازایی گردیده‌اند. تصویر شماره ۱، مبین نظام بصری و آرایه‌های آن در محلات بافت تاریخی هستند. پس از بررسی‌های میدانی (مشاهده و پرسشنامه) و تحلیل محدوده مطالعاتی براساس معیارها و شاخص‌های منتج از مرور ادبیات موضوع، به مجموعه‌ای از شاخص‌های نهایی دست‌یافته شده است تا بتوان محلات بافت تاریخی را بدین‌وسیله مورد سنجش و ارزیابی قرار داد. لذا در ادامه نمونه‌ای از شاخص‌های تدقیق‌شده جهت سنجش محدوده مطالعاتی با ضریب اهمیت آرایه‌ها براساس بررسی‌های میدانی ارائه شده است (ر.ک به جدول شماره ۶).

تصویر ۱: نمونه‌ای از تحلیل صورت گرفته در محلات بافت تاریخی (نگارندگان)

نتیجه‌گیری

مطالعات منظرشهری و تشخیص نظام بصری و ساماندهی آن به‌گونه‌ای منسجم در بافت‌های تاریخی، به علت تأثیرگذاری در خوانایی مطلوب این بافت‌ها و تقویت حس جهت‌یابی شهروندان از اهمیت بالایی برخوردار است. در این بین به نظر می‌رسد تشخیص آرایه‌های نظام بصری که شامل عناصر بصری و چگونگی و کیفیت روابط بین آنهاست، سهم مهمی در ساماندهی، نظم و شخصیت‌بخشی به بافت‌های شهری خواهند داشت (نمودار شماره ۱). در واقع این پژوهش با بازخوانی و مذاقه در نظام بصری، و انگاره‌های آن و بررسی این انگاره‌ها در محلات بافت تاریخی بوشهر، سعی در القای اهمیت و نقش نظام بصری و همچنین افزایش کیفیت آرایه‌های آن در محلات بافت تاریخی داشته است. به نظر می‌رسد این اهمیت، به دلیل نقشی است که نظام بصری و آرایه‌های آن، در تسریع و تقویت حس مکان نسبت به بافت‌های شهری در شهروندان دارا هستند. بنابر نتایج بدست‌آمده از جدول شماره ۶، در هر یک از محلات بافت تاریخی بوشهر، یکی از آرایه‌های نظام بصری به‌صورت مشخص‌تری خودنمایی می‌کند. به‌طوریکه:

- در محله کوتی آرایه‌های نظام بصری ارجعیت بیشتری دارند. و به‌ترتیب کیفیت‌های محیطی، ورودی‌ها و کناره‌های محدودکننده یا اتصال‌دهنده تسلط بیشتری نسبت به آرایه‌های دیگر دارند.

جدول ۶: ضریب اهمیت آرایه‌های نظام بصری در محلات بافت تاریخی بوشهر (نگارندگان)

ابزارها	ضریب اهمیت آرایه‌ها در محلات بافت تاریخی				آرایه‌ها	هنجار	بُعد	
	محلّه دهدشتی	محلّه شنبدی	محلّه بهبهانی	محلّه کوتی				
عکسبرداری	۰/۵	۰/۲۵	۰/۵	۰/۷۵	نشانه‌ها و نمادها	عناصر بصری		
	۱	۱	۱	۱	کیفیت‌های محیطی			
	۰/۷۵	۰/۷۵	۰/۷۵	۰/۷۵	کیفیت‌های بصری			
	۱	۱	۱	۱	ورودی‌ها			
	۰/۲۵	۰/۲۵	۰/۲۵	۰/۵	عرصه‌ها و فضاهای عمومی			
+	۱	۱	۱	۱	کناره‌های محدودکننده یا اتصال‌دهنده	بصری		
مصاحبه	۰/۵	۰/۵	۰/۷۵	۰/۷۵	مسیرها			
	۰/۵	۰/۵	۰/۵	۰/۹	دیدها			
	۰/۷۵	۰/۷۵	۰/۷۵	۰/۷۵	تأکیدات کالبدی			
	۰/۲۵	۰/۲۵	۰/۲۵	۰/۵	فضاهای رهاشده و بی‌دفاع			
	+	۰/۵	۰/۵	۰/۵	۰/۵	درجه محصوریت	کیفیت روابط بین	بصری
مشاهده	۰/۵	۰/۲۵	۰/۵	۰/۷۵	تداوم جداره‌ها	عناصر در نظام بصری		
	۰/۲۵	۰/۲۵	۰/۵	۰/۷۵	آلودگی و موانع بصری و وندالیسم			
	۰/۵	۰/۲۵	۰/۵	۰/۷۵	گشایش‌های فضایی- کالبدی			
	۰/۵	۰/۵	۰/۵	۰/۷۵	فضاهای جاذب جمعیت			
	۰/۵	۰/۵	۰/۵	۰/۷۵	۰/۷۵			

- در محلات بهبهانی، شنبدی و دهدشتی نیز تلفیقی از عناصر بصری و کیفیت روابط بین عناصر در فضا وجود دارد و معیارهای کیفیت‌های محیطی، ورودی‌ها، کناره‌های محدودکننده یا اتصال‌دهنده، کیفیت‌های بصری، مسیرها و تأکیدات کالبدی از معیارهای دیگر پیشی گرفته است.

منابع

- بحرینی، حسین (۱۳۸۲). **فرآیند طراحی شهری** (چاپ اول). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- بهزادفر، مصطفی (۱۳۸۷). **واژه‌نامه مفاهیم طراحی شهری**، تهران: طرح تحقیقاتی انجام‌شده در مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.
- پاکزاد، جهان‌شاه (۱۳۸۵). **فرآیند طراحی شهری** (چاپ اول). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- پورجعفر، محمدرضا (۱۳۸۷). **جزوه درسی مبانی طراحی شهری**، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- تیبالدز، فرانسیس (۱۳۸۴). **شهرسازی شهر درون‌گرا**. (محمد احمدی‌نژاد، مترجم). تهران: نشر خاک.
- حسینی، سیدباقر؛ رزاقی‌اصل، سینا (۱۳۸۹). **حرکت و زمان در منظر شهری: انگاره‌ها و مفاهیم طراحی**، نشریه بین‌المللی علوم مهندسی دانشگاه علم و صنعت ایران، (۶)، ۸۸-۸۳.
- حمیدی، سیدجعفر (۱۳۸۴). **استان زیبای بوشهر**، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ذکاوت، کامران (۱۳۸۵). **چارچوب استراتژیک مدیریت بصری شهر**، فصلنامه آبادی، (۵۳)، ۳۷-۲۶.
- رضازاده، راضیه (۱۳۸۰). **بحران ادراکی - رفتاری در فضای شهری**، مجله شهرداری‌ها، (۴۱)، ۴.
- سیفالهی، شهره (۱۳۸۱). **منظره پنجره‌ای به سوی قلمرو انسانی**، مجله معماری و شهرسازی، (۶۸-۶۹)، ۶۸-۶۹.
- غفاری‌سده، علی (۱۳۷۱). **مبانی طراحی فضاهای متوالی در معماری شهر**، مجله صفا، ۸-۶.
- کالن، گوردون (۱۳۸۲). **گزیده منظر شهری** (چاپ دوم). (منوچهر طیبیان، مترجم). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- گلکار، کوروش (۱۳۸۵). **مفهوم منظر شهری**، فصلنامه آبادی، (۵۳)، (۱۸ دور جدید)، ۴۷-۳۸.

- گلکار، کوروش (۱۳۸۰). مؤلفه‌های سازنده کیفیت در طراحی شهری، نشریه صفا، (۳۲)، ۳۸-۶۵.
- لنگ، جان (۱۳۸۱). آفرینش نظریه معماری (چاپ اول). (علیرضا عینی فر، مترجم). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- لینچ، کوین (۱۳۷۶). تئوری شکل خوب شهر، (چاپ پنجم). (دکتر حسین بحرینی، مترجم). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- محمودی، امیرسعید (۱۳۸۵). منظر شهری: مروری بر چند نظریه، فصلنامه آبادی، (۵۳)، ۵۴-۶۱.
- مهندسین مشاور پارهاس و همکاران (۱۳۸۳). چارچوب طراحی شهری اراضی عباس‌آباد، شرکت نوسازی عباس‌آباد.
- مهندسین مشاور ماب (۱۳۸۶). طرح منظر شهری محله عباسی، سازمان نوسازی شهر تهران، جلد ۷-۸.
- معین، محمد (۱۳۷۱). فرهنگ لغات معین، (چاپ هشتم). تهران: انتشارات سپهر.
- منصورى، سيدامير (۱۳۸۹). چيستى منظر شهرى، بررسى تاريخى تحولات مفهومی منظر شهرى در ايران، ماهنامه منظر، (۹)، ۳۰-۳۳.
- Bishop, I (2003). **Assessment of visual qualities, impacts, and behaviours, in the landscape, by using measures of visibility.** *Environment and Planning B*, 30(5): 677- 688.
- Carmona, M & S. Tiesdell. (2007) "**Urban Design Reader**", New York, Elsevier: 263-307.
- Gimblett, H., Durnota, B. and Itami, R. (1996). **Spatially-explicit autonomous agents for modelling recreation use in complex wilderness landscapes.** *Complexity International Journal*, 3. Available from: http://www.wilderness.net/library/documents/Gimblett_4-11.pdf.
- Golkar, k (2003). **Urban Design from Birth through to Maturity.** *Journal of Soffeh*, 36: 8-23.
- Oxford University Press (2007), **Oxford Advanced Learners Dictionary.**

Reading of the Visual System Ornaments in Boushehr's Historical Context (With Emphasis on Mental Attitude)

Pouya Doulabi* - Assistant Professor of School of Architecture and Urban Planning, University of Persian Gulf, Bushehr, Iran.

Zohreh Shaeri - Master of Architecture Student, Architecture Group, Islamic Azad University, Bushehr Branch, Iran.

Aghdas Hajebzade - Master of Urban planning student, University of East Payamnoor Tehran, Tehran, Iran.

Abstract

The quality of historical contexts has been one of the most important subjects of the recent studies of urban design, and trying to create a space that attracts citizens' satisfaction in various aspects has been proposed as one of the main strategies of urban design projects. It appears that in the meantime the visual quality of space due to the interaction with the human eye is one of the first steps in perceiving the space pleasurable by citizens. This article has dealt with the analysis of the visual system subject by the evaluation criteria in the historical context of Boushehr. This evaluation has been formed based on the mental attitude in space, and it seems that it can be used as a method for analyzing the visual system ornaments in urban design. The approach of this research is to provide a methodology for assessing the landscape based on the content study and analysis of literature concerning the urban design and architecture, by descriptive and pictorial analysis it provides a framework for evaluating representatively the different visual ornaments in the historical contexts. Although this article does not attempt to prove a specific hypothesis, in order to identify the effective ornaments in the visual system of historical contexts, some hypotheses have been used. Firstly, it seems that the visual system ornaments in the places of city that has a historical context, have a significant impact on the structure, performance and meaning of these areas. Secondly, systematization of the visual system ornaments in the historical places of city makes these areas have better efficiency. Finally, it seems that there is a relationship between the visual system ornaments in the places that have a historical texture and mental image of citizens. The main objective of this research is to evaluate the study area by the extracted ornaments, so that doing this we achieve the working procedures that the urban space along with the proper performance has a capability of proper perceptibility for the observer as well. In this regard, we first review the basic definitions and concepts of urban landscape, visual system, and the different approaches to the analysis of visual dimension. Then, the case of study is assessed by extracting a set of criteria and indicators related to the visual system in the form of tables and pictures. Finally, a set of visual system ornaments in each of the places of the studied area is expressed. It should be noted that in this research, the analytical-descriptive method and the method of reviewing the texts and resources have been used as the instruments of collecting data based on the library studies. In addition, we have used the method of case study and studying the pictorial documents, observation, and interview based on field studies.

Keywords: *Visual system, Mental attitude, Urban landscape, Boushehr's historical context, Evaluative criterion.*

* Corresponding Author: pouya.doulabi@yahoo.com